

הטופוגרפיה של ירושלים הקדומה - ח"א

שימו לב: לשיעור זה מצורף [קובץ נוסף](#), מפת ירושלים המקראית.

גם במרד אבשלום כשעזב דוד את ירושלים נאמר (שמואל ב, ט"ו, כג-כה): "וכל הארץ בוכים קול גדול וכל העם עברים והמלך עבר בנחל קדרון וכל העם עברים על פני דרך את המדבר... ויאמר המלך לצדוק השב את ארון האלקים העיר...".

לאורך התקופות השונות, מצינו שביעור ע"ז מן המקדש נעשה בתוך הנחל:

בימי אסא (מלכים א, ט"ו, יז): "וגם את מעכה אמו ויסירה מגבירה אשר עשתה מפלצת לאשרה ויכרת אסא את מפלצתה וישרף בנחל קדרון".

וכן אצל יאשיהו (מלכים ב, כ"ג, ו) "ויצא את האשרה מבית ה' מחוץ לירושלם אל נחל קדרון וישרף אתה בנחל קדרון וידק לעפר וישלך את עפרה על קבר בני עמו".

ייתכן כי ביעור עבודה זרה והולכתה לים המלח (משנה, עבודה זרה ג, ג) נעשה דרך נחל קדרון.²

מזרחית לנחל קדרון, נמצאים מדרונותיו של הר הזיתים, המשמשים כבר בתקופות קדומות ביותר כמקום קבורה מרכזי ממזרח לעיר ירושלים. במקום אף נמצא בית קברות מפואר מימי אמצע הבית הראשון (מאה 8-9 לפסה"נ) ובו מעל ל- 50 קברים של חשובי ירושלים. קיומו של שדה הקבורה מזרחית לנחל, מוכיח גם כן שהוא היווה את הגבול המזרחי של העיר.

נחל קדרון נמוך ועמוק באופן משמעותי. לכן, כל שאר הנחלים באזור ירושלים הקדומה נשפכים אליו: בצפון נחל ביזתא (מדרום לשער האריות של היום), בהמשך הנחל האמצעי, ובהמשך גיא בן הנום. נחלים אלו הם המעצבים את הטופוגרפיה הקדומה של העיר ותוחמים את גבולותיה.

דרך הנחל עברה דרך קדומה שהובילה מירושלים למדבר. כך אנו מוצאים במסלול הבריחה של דוד מאבשלום (שמואל ב, ט"ו, כג-כה) וכן בביריחת צדקיהו לדרך הערבה (ירמיהו כ"ב, ז).

בנחל קדרון היה גם שימוש חקלאי. יש הגיון לזהות את "גני המלך" המוזכרים בסוף ימי בית ראשון עם נחל קדרון - מדרום מזרח לקצה הדרומי של עיר דוד, במקום המפגש בין נחל קדרון לטוירופיאון (מלכים ב, כ"ה, ד; ירמיהו ל"ט, ד; נ"ב, ז, נחמיה ג, ז).

בשלושת השיעורים הבאים, בכוונתנו לעסוק בהיבטים שונים בנוגע לטופוגרפיה של ירושלים. לימוד זה יאפשר לנו להבין בהמשך את זיקתה של ירושלים לשבט בנימין, נחלת שכינה.

בשיעור הקרוב נבחן את משמעות מיקומה של העיר, באמצעות ניתוח מהלך הנחלים המקיפים אותה, ולימוד תולדותיהם וצביעונם.

בבסיס השיעור כולו עומדת הנחה שלנחלים השונים יש צביון רוחני ומשמעותי.¹

מיקומה של העיר הקדומה (עיין במפה המצורפת)

העיר הקדומה (על פי השרידים הארכיאולוגיים ועל פי זיהויה) מתוחמת באמצעות שלשה נחלים: במזרח, במערב ובדרום. בצפון, גבולה נמצא באזור הר המוריה, שם אין מכשול טופוגרפי.

גבולה המזרחי של העיר הוא נחל קדרון. במערב היא מוגבלת על ידי נחל שבימי בית שני נקרא טוירופיאון שתרגומו "גיא עושי הגבינה", אנו נכנה אותו "הנחל האמצעי". הגבול הדרומי הוא נקודת המפגש בין שני הנחלים הללו. ננסה לרדת יותר לפרטים המאפיינים את כל אחד מהנחלים.

נחל קדרון

נתיב הנחל

הנחל יוצא מצפון לעיר העתיקה באזור מערת שמעון הצדיק, וממשיך מזרחה ודרום מזרחה דרך ואדי ג'וז. משם דרומה, בין הר הזיתים במזרח להר המוריה במערב, ובהמשך ממזרח לעיר דוד וממערב לשלוחת הכפר סילוון, ודרום מזרחה דרך עין רוגל, עד ים המלח.

ב. תולדות המקום ושימוש

לכל אורך תולדות העיר, היווה נחל קדרון את גבולה המזרחי. אנו נפגשים בכך בכמה מקומות במקרא:

כשמצווה שלמה את שמעי בן גרא לא לעזוב את ירושלים נאמר (מלכים א, ב', לז-לח): "וישלח המלך ויקרא לשמעאי ויאמר לו בנה לך בית בירושלים וישבת שם ולא תצא משם אנה ואנה והיה ביום צאתך ועברת את נחל קדרון ידוע תדע כי מות תמות דמך יהיה בראשך".

2 מכאן ראייה מקראית להימצאות קברים בתוך נחל קדרון. ככל הנראה המושג 'קבר בני העם' מכוון לקברים פשוטים, שאינם חצובים במערות קבורה משפחתיות, אלא בחפירה בקרקע במדרונות הנחל.

3 מעניין שלעתידי לבה הנבואות מתארות זרימת מים מן המקדש למדבר (יואל ד', יח; יחזקאל מ"ז, א-ב; זכריה י"ד, ד-יא). סביר להניח שזרימת המים נעשית דרך נחל קדרון, וכך ישנו תיקון למציאות הקודמת של עבודה זרה שהועברה לים המלח דרך הנחל.

1 נציין, כי נושא זה הנו נושא רחב ומקיף. במסגרת שיעורינו נקדיש לו שלושה שיעורים, ולמרות שיש בהחלט מקום להאריך יותר, נביא את תמצית הדברים בלבד. (בכל נחל ניתן לעסוק מבחינת הנתיב שלו, שמו, זיהויו, אתרים חשובים לאורכו, תולדותיו ועוד).

הנחל האמצעי (בימי בית שני - הטירופיאון)⁵

(א) נתיב הנחל

תחילת הנחל מצפון לשער שכם, הוא חוצה את העיר העתיקה דרך רחוב הגיא, וממשיך דרום מזרחה לכיוון רחבת הכותל, חוצה את הפינה הדרום מערבית של הר הבית ההרודיאני, ממשיך דרך המקום בו נמצא היום חניון גבעתי, ממערב לעיר דוד יורד ממזרח לשיפולים של הר ציון, ונשפך לנחל קדרון מדרום לעיר דוד.

זיהוי הנחל

קשה למצוא לנחל האמצעי זיהוי נחל המוזכר במקרא. במחקר, הוא מזוהה עם הגיא (דברי הימים ב, כ"ו, ט; נחמיה ב', יג; ג', יג), אולם קשה לנו לקבל זיהוי זה. לפי עניות דעתנו רק נחל אחד נקרא 'גיא' בירושלים, וזהו גיא בן הנום. הראיה הברורה לכך היא דברי ירמיהו בפרק ב', כג "איך תאמרי לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי ראי דרכך בגיא דעי מה עשית בכרה קלה משרכת דרכיה".

פר' גרסיאל הציע⁶ לזהות את הנחל עם עמק החרוץ, המוזכר ביואל י"ד, ד. בנבואה זו, בה מדובר על כך שה' ישופט את הגויים, מתואר כיצד נקבצים הגויים בעמקים הסמוכים לבית ה'. סביר להניח שהכוונה היא לנחל קדרון ממזרח – הוא עמק יהושפט, ול"נחל האמצעי" ממערב – הוא עמק החרוץ. הנבואה מתארת כיצד ה' יושב בציון, בהר הבית, ושופט את הגויים המקובצים בנחלים שתחתיה.

יתכן שגם דניאל רומז לעמק זה בהזכירו את בנין ירושלים העתידי: "ונבנתה רחוב וחרוץ..." (דניאל ט', כה).

המשמעות הראשונית של עמק חרוץ היא שהעמק שימש במקורו כחפיר לעיר דוד. חפיר כזה עשוי להיקרא 'חרוץ'. יש שהבינו שהוא נקרא 'חרוץ' בהוראה של זהב (ראה משלי ג', יד), וזאת מצד הקרבה למקדש ולכלי העשויים זהב. בהקשר לנבואת יואל, מובן שהמלה חרוץ נדרשת כלשון חריצת משפט (ר' מלכים א, כ', מ). יוסף בן מתתיהו תירגם את שם העמק תוך דרישת השם חרוץ כלשון "חריצי חלב" (שמואל ב', י"ז, יח) על שם יצרני הגבינה, ולכן הוא קורא לו טירופיאון – גיא עושי הגבינה.

היחס בין הנחל ובין העיר

כיום קשה לזהות שהנחל האמצעי הוא אכן נחל, מפני שבמשך הדורות הוא התמלא שפכים גדולים של עפר עד כדי גובה של 15 מטר מהמפלס המקורי, ושפכי עפר אלו מטשטשים את היותו נחל.

4. ייתכן שהביטוי "שדמות קדרון" (מלכים ב, כ"ג, ד) מכוון לשדות במורדות נחל קדרון. גם התוספתא במנחות (י', ה) מזכירה כי העומר היה מובא מבקעת בית מקלה של נחל קדרון.

נראה לזהות בתוך הנחל גם את בית המרחק (שמואל ב, ט"ו, יז), ואת בית החופשית (מלכים ב, ט"ו, ה; דבה"ב כ"ו, כא), המקום בו יושב עוזיהו מצורע עד יום מותו.

נראה ברור, כי העובדה שנביעת מעין הגיחון נמצאת ממזרח לירושלים, וקיומו של עין רוגל בנחל קדרון מדרום לעיר, הינם גורמים חשובים ביותר לגבי עצם בחירתה של העיר.

צביון הנחל

אופיו של הנחל מתקבל ממיקומו, בגבולה המזרחי של ירושלים - בסמיכות למקדש, אך מחוץ לעיר, על סף המדבר.

היותו מחוץ לעיר מאפשר לנצלו למטרות שאינן אפשריות בעיר עצמה: קבורה, ביעור עבודה זרה, שימושים הקשורים בטומאה וכד'. גם את פסולת המקדש מוציאים אל הנחל. הפסולת, עניינה קדושה שבטל שימושה, במובן מה זהו היפוך של מציאות עבודת ה' והחיים במקדש, ולכן הם מוצאים אל מחוץ למקדש, אך בסמיכות לו (ייתכן לקשור לנושא זה גם את עניין הקדרות).

נחל קדרון עובר על סף המדבר ונשפך אל ים המלח. מחד, הנחל מפריד בין העיר ובין המדבר. רכס ההרים שממזרח לנחל ובראשם הר הזיתים, יוצרים בפועל את החיץ בין העיר, שגבולה המזרחי הוא נחל קדרון, לבין המדבר ממזרח.

מאידך, הנחל מחבר במידת מה את העיר אל המדבר באמצעות הדרך המובילה אליו.

החיבור שבאמצעות הנחל ניכר הן דרך המציאות של הובלת פסולת, עבודה זרה וטומאה מהעיר לים המלח, והן דרך התיקון שבחזון אחרית הימים, כשדרך הנחל זורם המעין היוצא מבית ה', אל ים המלח ולנחל השיטים.

כלומר, ניתן לומר ששני פנים לנחל:

האחד, כסמל למקום הטומאה, החולין והמוות. במובן זה מהווה הנחל את היפוכה של ירושלים, הוא נוגע במדבר המזרחי - וכשם שהוא תוחם את העיר באופן פיזי, הוא גם תוחם אותה במובן הרוחני.

משמעות אחרת של הנחל, היא כמקום המאפשר חיבור וזיקה בין ירושלים למדבר. יש לחיבור זה שתי משמעויות: מחד, המדבר הוא מקום אליו מובילים את הרע ואת הטמא כדי לבערו (עבודה זרה, פסולת ולהבדיל את השעיר הנושא את העוונות). מאידך, המדבר הוא מקום המיתקן מכוחו של המקדש וירושלים, דרך המים הזורמים בנחל קדרון, ובדרכם משקים את הגינות שבנחל ומפריחים את המדבר.

5 הביטוי נחל אמצעי מגדיר את מיקום הנחל הנמצא באמצע וחוצה את העיר הקדומה לשתי גבעות, מזרחית ומערבית. עשינו כאן שימוש בשם יוני למרות שזה שייך לתקופה הרבה יותר מאוחרת מפני שלהבנתנו אין לנחל הזה שם ברור במקרא, פרט לחזון אחרית הימים.

6 פר' גרסיאל, מקורו המקראי של עמק הטירופיאון שבירושלים הנזכר אצל יוסף בן מתתיהו, בית מקרא שנה מ, תשנה ע' 127-134.

4 מעניין כי נמצאה תעלה קדומה במדרון המזרחי של עיר דוד ולאורכה חלונות חצובים לכיוון מזרח. ייתכן שאחד מתפקידי התעלה היה להשקות חלקות חקלאיות לאורך הנחל.

- בריכה דרומית יותר, באפיק הנחל עצמו, הנסגרת במזרח על ידי סכר ענק (הסכר שנמצא שייך לימי הבית השני, אך ברור שנבנה על יסוד סכר קדום יותר). עד לתקופת יחזקיהו היתה הבריכה מחוץ לעיר. ברכה זו היא מן הברכות הקדומות בירושלים, ייתכן שייסודה בימי שלמה. סביר להניח שזוהי הברכה הישנה שעשו לה "מקוה בין החומותיים" (ישעיהו כ"ב, יא).

אופי המקום

היות ולא ניתן לזהות נחל זה בתנ"ך, ניתן להסיק מסקנות על אופי המקום רק מן הממצא הארכיאולוגי.

חשוב להדגיש כי אופי המקום השתנה עם הרחבת העיר. בתחילה היווה הנחל את גבולה המערבי של העיר, מחוץ לחומותיה. עם הרחבת העיר מערבה, הפך המקום למרכזי ביותר, וחצץ בין שתי הגבעות - שני חלקי העיר. פרופ' אביגד הציע שהפסוק בתהילים קכ"ב יג "ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו" צריך להיות מובן על רקע הרחבת העיר מערבה, והכללת הגבעה המערבית בתחום העיר המבוצרת⁸.

גיא בן הינום

נתיב הנחל

הנחל מתחיל באזור החלק הגבוה המערבי של רחביה (איזור קרית וולפסון), וממשיך מזרחה דרך גן העצמאות וממלא. משם זורם עד למרגלות שער יפו, דרומה דרך חוצות היוצר וברכת אל סולטן עד איזור הסינמטק, ומשם נשפך מזרחה אל נחל קדרון.

אפיוני הנחל ותולדותיו

גיא בן הנום משמש כגבול בין נחלות יהודה ובנימין (יהושע ט"ו, זח ו"ח, טו-זז).

כשירושלים הולכת ומתרחבת במרוצת ימי הבית הראשון (ע"פ המחקר בתקופת יחזקיהו), הופך גיא בן הנום להיות גבולה הדרומי והמערבי של ירושלים (מערות הקבורה הרבות מאשרות שהנחל היה מחוץ לעיר, וכן שרידי חומה בדרום הר ציון).

אפיון נוסף ומשמעותי של המקום הוא שגם הוא שימש כמקום קבורה בסוף ימי הבית הראשון (מאות 7-8 לפסה"ג), כשאר הנחלים המקיפים את העיר.

לקראת סוף ימי הבית הראשון, בימי אחז, מנשה ויהויקים, הגיא משמש כמקום בו בני ירושלים שורפים את בניהם באש ועובדים עבודה למולך (מלכים ב, כ"ג, י; ירמיהו ז', לא-לב; י"ט, א-טו; ל"ב, לה; דבה"ב כ"ח, ג; ל"ג, ו).

8 לעניות דעתנו, פסוק זה מכון לקשר בין העיר לבית ה' ולא בין הגבעה המזרחית למערבית.

9 מקורו של שם הנחל אינו ברור, אפשר שנקרא על שם בנו של כנעני ששמו היה הינום. אין אפשרות להכריע בכך. חז"ל דורשים את שמו על שם נהימת התינוקות בעקבות עבודת המולך שהיתה מצויה בתוך גיא בן הנום (ילק"ש ירמיהו ז', רמז תע"ז): "... שקולו של תינוק היה נוהם מכח האש. דבר אחר שהיו העומדים נוהמים ואומרים לך יהנה לך יערב לך יבסם לך. לכך נקרא בן הנום".

הנחל האמצעי היווה את גבולה המערבי של ירושלים כל זמן שהעיר היתה בגבעה המזרחית. כשהעיר התרחבה כלפי הגבעה המערבית, הנחל בעצם חצה את ירושלים הקדומה לשתי גבעות נפרדות - הגבעה המערבית (הרובע היהודי, הארמני והר ציון) והגבעה המזרחית (הר המוריה, המילוא ועיר דוד).

בסוף ימי בית שני עמד גשר, שחיבר ישירות בין העיר העליונה להר הבית (קשת וילסון). בתקופת הבית הראשון, לא ידוע לנו על מעברים מיוחדים בין הגבעה המערבית למזרחית. ייתכן אפילו כי חלק מן המילוי שנחל הוצב שם באופן מלאכותי כדי להקל על המעבר בין שני חלקי העיר. כמו כן, לא ידוע לנו האם לאחר הרחבת העיר, המשיכה החומה המערבית המקורית של עיר דוד להתקיים, או שהוסרה.

עם הרחבת העיר מערבה נבנתה בשני מקומות חומה שחצתה את הנחל וחיברה את שני חלקי העיר, המערבי והמזרחי. כך בצפון העיר, בחלק המתחבר לחומת הר המוריה ממערב, וכן בדרום העיר, בחלק המחבר את דרום מזרח הגבעה המערבית לדרום עיר דוד.

אתרים חשובים לאורך הנחל

במורדות הנחל נמצאו ממצאים רבים. נסקור את הממצאים מצפון לדרום:

1) בתחילת מסלולו של הנחל, מצפון לשער שכם, נמצאו מערות קבורה מפוארות ביותר מסוף ימי הבית הראשון (במזרז סנט אטיין ובקרבתו).

2) נמצאה אמת מים המנקזת את מי השטפונות באפיק העליון של הנחל, משער שכם ודרומה לכיוון ברכת הסתרוטיון (מימי בית שני), ודרום מזרחה לעבר המקדש בהר המוריה. האמה נחתכת על ידי קיר התמך ההרודיאני המערבי של הר הבית.

ייתכן שניתן לזהותה עם תעלת הברכה העליונה המוזכרת בימי אחז וחזקיהו (ישעיהו ז', ג; מלכים ב, י"ח, יח; ישעיהו ל"ו, ב)⁷.

3) במורדות הדרום מערביים של הנחל, יש המזהים את מיקומה של שכונת "המכתש", מימי יאשיהו (צפניה א', יא). זיהוי המקום בחלק זה של הנחל מבוסס בעיקר על ההנחה שהשם "מכתש" מתייחס אל מקום נמוך יחסית, דבר התואם את האתר המוצע.

4) בקצה הדרומי של הנחל, בסמוך למפגש הנחל עם נחל קדרון, מצויות שתי בריכות מים:

- בריכת יחזקיהו בקצה נקבת יחזקיהו. זמן בנייתה - בסוף המאה השמינית לפסה"ג, כחלק מהכנת יחזקיהו למצור שנחריב. זוהי הבריכה המוזכרת במלכים ב, כ', כ. ככל הנראה ברכה זו היא המכונה "הברכה התחתונה" (ישעיהו כ"ב, ט).

7 ישנן דעות שונות לגבי תיארוכה של התעלה וזיהויה, ולא נרחיב כאן בעניין זה.

ידי הריגת בניכם ושרפתם באש, כך גם אתם לא תיקברו ולא יהיה לכם כל המשך.

הנבואה מתארת את מעברו החד של ירמיהו מגיא בן הינום אל בית ה' (ירמיהו י"ט, יד). בית ה' מתואר על ידי חז"ל כמקום גן העדן, ואילו גיא בן הינום, מקום הטומאה שם מתבצעת עבודת המולך, הוא המקביל לגיהנום. המעבר מהגיא אל ההר הוא בבחינת מעבר מהגיהנום לגן העדן. כעונש על החטאים שהתרחשו בגיהנום, חרב המקדש, הוא מקום גן עדן¹². כך, מצויה ירושלים בין גן עדן לגיהנום, לבה הוא במקדש - מקום גן העדן, וגבולה החיצון בפתח הגיהנום – גיא בן הינום¹³.

בנוסף לשלשת הנחלים המרכזיים הללו, המעצבים את פניה וגבולותיה של ירושלים הקדומה, נזכיר עוד שני נחלים קטנים יותר:

נחל ביזיתא - נשפך לקדרון מצפון מזרח להר המוריה (ראשיתו מחוץ לשער הפרחים).

נחל ערב (או נחל צולב) - עובר ברחוב דוד (משער יפו) ואח"כ ברחוב השלשלת עד שנשפך לנחל האמצעי באיזור שער השלשלת של היום. חשיבותו של נחל זה היא בכך שעם הרחבת העיר מערבה, הוא היווה את גבולה הצפוני של הגבעה המערבית.

שלשת הנחלים שהזכרנו: נחל קדרון במזרח, הנחל האמצעי (אולי עמק החרוץ) במרכז וגיא בן הינום במערב ובדרום – יוצרים בעצם מבנה של שתי גבעות:

א. הגבעה המזרחית, בין נחל קדרון לנחל האמצעי - בדרומה עיר דוד ובצפונה הר המוריה.

ב. הגבעה המערבית, בין הנחל האמצעי לגיא בן הינום. אל עבר גבעה זו הורחבה ירושלים במרוצת ימי הבית הראשון (כיום נמצא שם אזור הרובע היהודי, הארמני והר ציון, כשגבולה הצפוני של הגבעה מצוי בנחל ערב, באזור רחוב דוד ורחוב השלשלת בשוק).

12 מקורות שונים בחז"ל מזהים את מיקומו של הגיהנום בירושלים. כך הגמרא בעירובין יט. (ובסוכה לב:): "ואמר ר' ירמיה בן אלעזר: שלשה פתחים יש לגיהנום: אחד במדבר, ואחד ביים, ואחד בירושלים. במדבר, דכתיב: 'וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה'; ביים, דכתיב 'מבטן שאול שועתי שמעת קולי'; בירושלים, דכתיב: נאם ה', אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים, ותני דבי ר' ישמעאל: 'אשר אור לו בציון' – זו גיהנום, 'ותנור לו בירושלים' – זו פתחה של גיהנום. ותו ליכא? והאמר ר' מרין, אמר ר' יהושע בן לוי, ואמרי לה תני רבה בר מרין בדבי רבי יוחנן בן זכאי: שתי תמרות יש בגיא בן הינום ועולה עשן מביניהן, וזו היא ששנינו: 'צני הר הברזל (דקלי הר הברזל) כשרות', וזו היא פתחה של גיהנום? דלמא היינו 'דירושלים'."

וכן המדרש בפסיקתא דרב כהנא כט: "הנה יום בא לה"; למה הם באים בירושלים? – אמר ר' שמואל בר נחמני: מפני שגיהנום נתונה בירושלים, והקב"ה יושב ודן אותם ומחייב ומורידן לגיהנום. ומנין שגיהנום נתונה בירושלים? – שנאמר: 'נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים'."

13 מעניינת העובדה כי שמות הנחלים המקיפים את ירושלים מכל צדדיה מציינים צד אפל: קדרון – מלשון קדרות(?) גיא בן הינום – גיהנום, ועמק רפאים. אולי נועד הדבר להבליט את קדושתם ומעלתם של ירושלים ובית ה' לעומת מה שמחוץ לעיר.

ירמיהו ("ט, ב) מתואר כי הנביא מצטווה לקנות בקבוק יוצר חרש לשבור אותו לעיני האנשים בגיא בן הינום, הנמצא ב'פתח שער החרסית'. סביר מאד להניח כי בגיא בן הינום היו בתי יוצר מחוץ לעיר, כתקנת חז"ל ש"אין עושין בה (בירושלים) כבשונות" (בבא קמא פב:) בגלל הזיהום.

צביונו של הגיא

בסוף ימי הבית הראשון היה הגיא מחוץ לעיר, בגבולה הדרומי והמערבי. מיקום זה אפשר להשתמש במדרונות הנחל לשימושים בלתי אפשריים בתוך העיר. הקדרות, הקבורה ועבודת המולך התאפשרו יחדיו במקום זה, וממילא קבעו את צביונו כקשור בטומאת מת ובעבודה זרה.

בחירת הגיא כמקום מרכזי לעבודת המולך הטביעה חותם עמוק על המקום¹⁰. מקום זה מסמל יותר מכל את שפלות מדרגתם הרוחנית של ישראל, שהושפעו מן התרבויות הסובבות אותם, ובימי אחז, מנשה ויהויקים אף שרפו את בניהם באש. מעשה זה נובע אולי מתוך תפיסה שבתקופות של סכנה מדינית גדולה כל כך, יש צורך לבקש את רחמי האל באמצעות קרבן הבנים, כמקובל אצל עובדי האלילים.

מעשה שפל זה כולל בתוכו צירוף של שלשת הלאווים עליהם צוותה התורה שיהרג ואל יעבור: עבודה זרה, שפיכות דמים וגילוי עריות. שפיכות דמים מתקשרת להעברה למולך ע"פ הסברו של האברבנאל, שהמקריב ילדיו למולך מחלל את יסוד הקדושה הטמונה ביחסי המין כיוון שדומה למוליד ילד לריק, וע"י כך נמצא שהוציא את זרעו לבטלה.

שחזור מעשי מנשה על ידי יהויקים גם בעניין זה, גרם באופן ישיר לחורבן המקדש והעיר. המעשה הסמלי של הנביא ירמיהו, ביציאתו אל גיא בן הינום דרך שער החרסית ושבירת בקבוק יוצר החרש לעיני האנשים, מדגיש כי כך ישבור ה' את העם ואת העיר, ולא יוכלו להירפא עוד. כלומר, עבודה זו במקום זה - היא הסיבה הישירה לחורבן. להקרת הבנים למולך בגיא בן הינום לא יכולה להיות כל תקנה, אין דרך חזרה ותשובה מן העונש שגזרו על עצמם בגין מעשה זה.

הנביא מבשר כי עתידו של הגיא, הוא ששם יפלו בני העיר לפני אויביהם, ונבלתם תהיה למאכל לעוף השמים לבהמת הארץ (ירמיהו י"ט, ז). כלומר, במקום זה התקיימה נבואת התוכחה הקשה כל כך המוזכרת בתורה (דברים כ"ח, כו ועוד).

הרב טוקצ'ינסקי¹¹ מסביר את חומרתו הרבה של העונש שבסוג המוות הזה. בקבורה רגילה יש בחינה של מעין 'זריעה', החומרים הכימיים של הגוף מתמזגים עם האדמה ומחיים אותה ואת עצמם. בכיליון הגוף על ידי שרפה נמנעת אפשרות זאת של המשכיות. על כן, כשהנביא ירמיהו מבשר שבגיא זה יהיו גויות בני ירושלים מונחות למאכל עופות ובהמות, יש בדבריו 'מידה כנגד מידה'. כשם שלא אפשרתם את המשכיות הקיום שלכם על

10 נושא זה הינו נושא בפני עצמו הזוקק הרחבה בשיעור נפרד ולא נרחיב בו כאן. רמזנו בשיעור על העקדה על הניגוד בין העקדה לעבודת המולך למרות הדמיון החיצוני.

11 הרב טוקצ'ינסקי, גשר החיים כרך ב, עמ' ק"ז ואילך.

סיכום

לסיכום שיעור זה: ניסינו לנתח את מהלך הנחלים, שתוחמים את ירושלים הקדומה, ולעמוד על צביונם ועל אפיוניהם.

בשיעור הבא נעסוק, בעזרת ה', בגורמים שונים המאפיינים את מיקום העיר, בסיבות לבחירתה ובשלבי התפתחותה, תוך התייחסות למשמעות הרוחנית של הרחבת העיר.

* * * * *
* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ה *
* עורך: יהונתן ברט *
* * * * *
* בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון *
* <http://www.etzion.org.il/vbm> האתר בעברית: *
* <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: *
* * * * *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: office@etzion.org.il *
* * * * *